

Павленко В.В. Участь польських учених в організації діяльності Кременецького ліцею (1805-1833 рр.) / В.В. Павленко // Психолого-педагогічні засади формування особистості студентської молоді: суспільство, професія, сім'я // Матеріали четвертої науково-практичної конференції молодих учених, магістрів, студентів, 13-14 грудня 2007 р. / [за редакцією Л.М. Єршової, І.Є Копоть, О.М. Пелехатого, О.А. Шоботенко]. – Житомир: Вид-во ДАУ, 2007. – 298 с. – С. 52–57.

Павленко В.В.,

аспірант

(Житомирський державний університет)

Участь польських учених в організації діяльності Кременецького ліцею (1805-1833 рр.)

*У статті розглядається організація діяльності Кременецького ліцею як
осередку освіти на Волині (1805 - 1833 рр.)*

Демократизація життя українського суспільства потребує створення новітніх типів навчально-виховних закладів, зокрема й ліцеїв. У зв'язку з цим доцільним постає аналіз історичного досвіду діяльності таких освітніх установ у Волинському краї, серед яких особливо вирізняється діяльність Кременецького ліцею. Мета статті – виявлення специфіки діяльності Кременецького ліцею в контексті залучення до викладацької діяльності іноземних педагогів.

Освітні реформи початку XIX ст. створили сприятливі умови для організації системи освіти на принципово новому рівні. Цим скористались представники польської громади, діяльність яких була скерована на збереження етнокультурної цілісності.

Початком нової епохи розвитку шкільної освіти стало створення у 1802 році Міністерства народної освіти Російської імперії та утворення навчальних округів. У зв'язку з цим, 24 січня 1803 року був створений Віленський навчальний округ, до складу якого ввійшли вісім губерній, серед яких і Волинська.

Варто зазначити, що створені навчальні заклади, які поділялись на нижчі (малі народні училища) й середні (головні народні училища) були перехідною ланкою до середньої освіти. У зв'язку з цим, гімназія, як самостійний навчальний заклад почала існувати з прийняттям першого законодавчого акту (1803 р.) про об'єднання всіх ступенів від початкової до вищої освіти, створення єдиної і загальної системи шкіл. Таким чином, цим документом передбачалося чотири види навчальних закладів: парафіяльні і повітові училища, губернські училища (гімназії) та університети.

Доречно зазначити, що гімназія як державний навчально-виховний заклад виникла у Древній Греції та набула найбільшого поширення у IV-V ст. до н. е. До гімназії там вступали юнаки, із знатних сімей, після палестри та навчались з 16 до 18 років. Вони вивчали політику, філософію, літературу, займались гімнастикою [13; 304].

На початку XIX ст. такий навчальний заклад як гімназія став основним типом середньої загальноосвітньої школи у Росії, натомість у XVIII ст. було створено лише три гімназії: у Санкт-Петербурзі при Академії наук і мистецтв (1726 р.), Московському університеті (1755 р.) та в Казані (1758 р.) [9; 5].

У досліджуваній період Міністерство народної освіти Росії видало Статут навчальних закладів, в якому передбачалося відкривати у кожному губернському місті гімназію. У них планувалося викладати : мови (польську, російську, французьку.), польську літературу, історію та географію; право, математику, фізику; практичну механіку, історію природи, ботаніку, городництво, рільництво; хімію та хірургію; верхову їзду та конярство (табл.

1)[12; 46]. Загалом можна стверджувати, що це стало початком розвитку гімназійних інституцій.

Таблиця 1. Структура та зміст гімназійної освіти (поч. XX ст.)

Гімназія XIX ст. (7 років)	
Класична гімназія	Реальна гімназія
Предмети	
• давні мови • математика	• нові мови • природничі науки
Мета навчання	
• гуманістичний характер	• вивчення точних наук (грунтовне вивчення фізико-математичних дисциплін) • підготовка до практичної діяльності
Право вступу до університету	Вступ до вищих спеціальних училищ

Особлива увага приділялася викладачам гімназії, які мали можливість розробляти власні програми (існувала свобода творчості, що створювала атмосферу пошуку, активізувала діяльність педагогів), проте були зобов'язані нести при цьому відповідальність за свою педагогічну працю. Цілком природно, що значне місце у роботі вчителя відводилося репродуктивному методу навчання (глибоке знання текстів, їх аналіз, читання оригіналів, заучування напам'ять). З цього випливає, що викладачі могли бути фахівці, здатні самостійно складати програми, готувати підручники та методичні матеріали.

Слід відзначити історію створення ліцеїв в Україні, які на відміну від гімназій не отримали поширення. „Ліцеєм” називалася одна із гімназій у Афінах, біля храму Аполлона Лікейського, саме там Аристотель читав свої лекції.

Звертаючи погляди до історії, слід виділити три ліцеї, які існували в Україні: Волинський (Кременецький), Рішель'євський (м. Одеса), ліцей князя Безбородька (м. Ніжин).

Кременецький ліцей було засновано спочатку як Волинську гімназію. Власне ліцеєм цей навчальний заклад став у 1819 році, поєднавши програми навчання вищого та середнього рівня [7; 17].

На створені ліцею позначилася діяльність одного з видатних просвітителів, чий вплив був відчутним у масштабах всієї Російської імперії – попечителя Віленського навчального округу Адама Чарториського, який зробив значний внесок у справу розбудови освіти (Чарториський Адам Єжи (1770-1861) – польський та російський державний діяч, таємний радник Олександра І).

Як свідчать архівні джерела, 29 квітня 1803 року Адам Чарториський подав на затвердження Міністру освіти кандидатури трьох осіб, обраних на візитаторів шкіл Віленським університетом: новогрудського старосту Тадеуша Чацького, віленського прелата Ксаверія Богуна, члена Петербурзької Академії наук Василя Севергіна [7; 12].

Аналіз джерельної бази дає підстави констатувати, що Т.Чацький, котрому як інспектору трьох губерній: Волинської, Подільської, Київської, була довірена організація нижчого і середнього шкільництва, хотів утворити в одній із довірених йому губерній гімназію з поглибленою програмою і мріяв про перетворення її на університет. У зв'язку із величезною кількістю адміністративних обов'язків і браком педагогічних кадрів, він звернувся до Г.Коллонтая із проханням опрацювати програму нової гімназії [8; 19].

Постало питання про місце перебування гімназії. Житомир знаходився на краю Волинської губернії, Луцьк не сподобався полякам через значний відсоток євреїв серед його населення і можливість їх культурного та релігійного впливу на майбутніх учнів. Г.Коллонтай запропонував Кременець і Т.Чацький з цим погодився. Кременець мав зручне географічне розташування (знаходився у центрі губернії). Назва міста походить від слова „крем'яний”:

затишна долина річки Ікви, ліси, природні печери в навколишніх скелях з найдавніших часів приваблювали сюди поселенців. Сліди проживання людини на території Кременця сягають 40-30 тисяч років до нашої ери. Ще в сиву давнину, як свідчить „Повість временних літ”, тут проживало східнослов'янське плем'я дулібів. Після утворення в IX столітті Київської держави територія дулібів разом з Кременцем увійшла до її складу. Першу писану згадку про Кременець ми зустрічаємо в 1073 році [4; 7]. Суттєвим для вибору Кременця на центр польського шкільництва в регіоні стало те, що життя у м. Кременці було досить дешевим, серед його населення переважали поляки, та було досить засобів для навчання в поєзуїтських маєтностях.

Кременець повинен був стати центром наукових закладів Волині, до яких мали належати гімназія, інститут гувернанток, школи народних вчителів, механіків, хірургів, курси садівництва та сільського господарства [5; 48].

Засновники Кременецької гімназії розуміли, що навчальний заклад буде на високому рівні тоді, коли буде сформована необхідна інтелектуальна еліта, яка створить передумови для успішної організації навчально-виховного процесу.

На чолі гімназії був директор (кандидатура директора затверджувалась візитатором за попередньою згодою із міністром освіти), а префект ніс відповідальність за навчально-виховний процес та матеріально-господарську базу. На проханням Г.Коллонтая до Кременецького ліцею прибув перший директор гімназії Йосип Чех (1762-1810). Він викладав математику, працював в Польщі та Кременецькій гімназії. Написав для учнів підручник „Короткий виклад арифметики”.

Для викладання в Кременець були запрошені науковці та педагоги з різних країн Європи: швейцарський математик, член Академії Наук у Петербурзі і професор університету – Микола Іванович Фус (1755-1826); російський та сербський педагог, послідовник Я.А. Коменського – Теодор Іванович Янкович де Мірієво (Мірієвський) (1741-1814); професор

Віленського університету Евзебіуш Словацький (1772-1814), який з 1805 по 1809 рік викладав латинську та польські мови у Кременецькій гімназії. Випускник Віленського університету Юзеф Улдинський (1792-1863), який мав ступінь магістра права, з 1818 р. працював у Кременці.

Заслуговує на увагу діяльність відомого польського історика, політика, ідеолога польської демократії і прогресивного діяча Юхима Юзефа Бенедикта Лелевеля (1786-1861), який з 1809 по 1811 рр. працював викладачем історії Кременецької гімназії.

Г.Коллонтай персонально для кожного викладача склав поради щодо викладання навчальних предметів. Отже, навчальний план Кременецького ліцею (розроблений Г.Коллонтаєм) передбачав протягом 3-4 років вивчення мов, а у межах подальших трьох дворічних класів здійснювалася одночасна реальна і гуманістична освіта, як основа для спеціалізації в обсязі вищих курсів: математики, астрономії, загальної граматики, бібліографії. Окрім цих наук, були спеціальні курси для механіків, землеробів, садівників, ветеринарів, акушерок, інститут для гувернанток [8; 19]. У 1807 році була створена школа землемірів, а в 1809 році була відкрита школа геометрів і механіків, астрономічна обсерваторія, засновано ботанічний сад. Тим самим, учні мали можливість вільного вибору найцікавішої діяльності. Слід наголосити і тому, що головною метою у гімназії було виховання особистості, а вже потім - підготовка спеціаліста з різних галузей.

Значного розвитку у Кременці набула й музична культура. До Кременецького ліцею для викладання музики запрошувались відомі музиканти, що отримали освіту у навчальних закладах Європи (Я.Лензі, В.Майер, Г.Байєр, Я.Ролле, Й.Ваньончик), які зробили безцінний внесок у розвиток професійної освіти жінок [5; 341].

Кременецька гімназія була центром усіх навчальних закладів краю, абсолютно польським навчальним закладом за мовою навчання, складом вчителів та учнів. Гімназія складалась із двох відділень: нижчого і вищого. У

нижчому відділенні, яке складалося з чотирьох класів по одному року навчання, викладалися як основні предмети (російська, польська, латинська, німецька, французька мови), так і другорядні (арифметика, географія, учення про моральність). У вищому відділенні, яке складалося з трьох курсів по два роки кожен, викладалися словесність, мови, юридичні предмети, математика.

Як стверджують архівні джерела, при створенні Статуту гімназії Тадеуш Чацький для учнів старших класів встановив учнівський суд (із самих учнів), для якого написав кодекс, а також відмінив використання тілесних покарань в класах.

Доречно зазначити, що в Кременецькому ліцеї навчались переважно діти шляхти. Заради виховання своїх дітей, до Кременця приїжджали представники польського дворянського краю, які вносили великі пожертвування на користь гімназії.

У 1819 році Вища Волинська гімназія перетворилась у ліцей з метою перетворити її на університет, хоча програма навчання залишалася незмінною, адже з самого початку свого існування ліцей був вищим навчальним закладом і значно відрізнявся від гімназії, яка надавала учням середню освіту.

Загалом планом Кременецького ліцею передбачалося десятирічне навчання і становило сім класів (перші три класи по два роки навчання), здійснювалося вивчення військової справи, гуманітарних і точних наук, а саме: історії, права, фізики, хімії, анатомії, фізіології, географії, землезнавства, бібліографії, логіки, давніх і нових мов.

Також для занять були призначені навчальні кабінети. Учні могли користуватися бібліотекою, яка нараховувала 50 тисяч книг. Значний внесок у науку зробив професор ботаніки та зоології Вілібальд Бессер (у 1807 році здобув ступінь доктора медицини у Кракові), який був запрошений на прохання Т.Чацького на посаду завідувача кафедрою зоології і ботаніки, де протягом трьох років викладав ботаніку [10; 224]. В.Бессер у 1809 році заснував у Кременці великий ботанічний сад, на місці саду, який був

створений для погулянок у 1806 році ірландським садівником Д.Міклером [6; 473].

Після закриття Кременецького ліцею В.Бессер переїхав до Києва і продовжив роботу в університеті св. Володимира. По смерті В.Бессера частина доброчинників (учні або батьки учнів) присвятила йому пожертвувані стипендіальні кошти, а саме: стипендію імені В.Бессера для 2-ї Київської гімназії – 7500 руб., з них відсотків – 295 руб., щорічно, стипендія імені В.Бессера для Немирівської гімназії – 5400 руб., з них відсотків – 400 руб. щорічно. Особисто В. Бессер пожертвував кошти для стипендій у гімназіях Житомира та Кам'янця-Подільського (відповідно 5000 та 7434 руб.) [11; 165].

У 1834 році сад остаточно було перевезено до університету св. Володимира, у ньому нараховувалося більш як п'ять тисяч видів ґрунтових та горшечних рослин та майже чотири тисячі видів насіння. Після того, як у 1842 році найкращі дерева, кущі та трави були остаточно перевезені до Київського університетського саду, залишки флористики Кременецького саду були передані чоловічій духовній семінарії, а згодом – частково – єпархіальному училищу [5; 282] .

З роками семінарські насадження перетворилися на чорний затхлий ліс, в якому панувала не свіжість повітря курортів, лікувальних станцій і санаторіїв, а затхлість погребів. За тінню перестала рости трава, а від вологи руйнувались стіни будівель, що негативно впливало на здоров'я вихованок училища [2; 739-742].

Була пропозиція використати сад і звільнену територію таким чином, щоб вона могла приносити користь училищу: розбити город, на якому вихованки вчилися би доглядати за сільськогосподарськими рослинами або посадили фруктовий садок, який би збагатив місцевий бюджет училища. Проте єпархіальний з'їзд, заслухавши доповідь училищної ради, прийшов до висновку про недоцільність знищення училищного саду як такого, що є дорогим Волинському духовенству своїми „історичними та особистими

спогадами. Під тінню цього саду вчилась більшість Волинського духовенства, під тінню семінарського саду вчилися аристократи польського ліцею”[1; 473-474]. Розведення фруктового комерційного саду з’їзд визнав неможливим з навчально-виховної точки зору: важко припустити, щоб хтось із дітей не звабився яблуком або грушею, а це буде приводом до нескінчених нарікань орендарів. Також вихованки училища ціле літо не мали б можливості дихати свіжим повітрям у саду [1; 473-474]. Вирішено було залишити плодові дерева та більш цінні породи, наприклад, бук, а різні непотрібні дерева, наприклад, липи, ясени, граби та інші вирубати [3; 758].

Отже, полонізація Південно-Західного краю стала результатом зусиль не стільки Т.Чацького й А.Чарториського, скільки проявом тогочасної російської політики, яка відкрито заохочувала поляків до організації національних навчальних закладів. Що стосується особистості Т.Чацького, то він, поляк за національністю, був впевнений, що західні українські землі є частиною Польщі. Такої ж думки дотримувалася більшість представників російського суспільства. Т.Чацький не збирався безпосередньо використовувати діяльність освітніх закладів для задоволення політичних амбіцій, але це не виключало можливості досягнення інтелектуального та суспільного відродження Речі Посполитої і загалом та Південно-Західного краю, зокрема.

Доречно зазначити, що створене Міністерство народної освіти сприяло інтенсивному розвитку волинської освіти, воно вплинуло на організацію навчальних закладів, створило єдине управління навчальними закладами, також встановило контроль за навчальними планами.

У 1818 році А.Чарториським було засновано „Товариство для вдосконалення в авторстві і ораторстві”, яке дозволяло викладачам займатись науковою роботою. До наукового гуртка також залучались учні старших класів. У гуртку панував демократичний дух. Учні мали можливість самостійно вибирати теми для виступів, для підготовки рефератів, творів. Право обирати керівників надавалось також учням.

Скасування у 1833 році Кременецького ліцею було спричинене першим польським повстанням 1830-1831 рр. Значна частина коштів, призначених на розвиток ліцею, перейшла до університету св. Володимира [11; 37].

Тим самим на теренах Волині на початку 20-х років XIX ст. утвердився навчально-виховний заклад, який майже дорівнював університетським установам. При цьому першопочаткове чинне місце тут посідали вчені-іноземці, зокрема польські вчені. У сучасній історико-педагогічній науці майже не розроблені біографії іноземних вчених та невідомі їхні подальші долі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. В дополнение к статье „Практический совет” // Волынские епархиальные ведомости. – 1908. – № 30. – С. 473-474.
2. В дополнение к статье „Практический совет” // Волынские епархиальные ведомости. – 1908. – № 43. – С. 739-742.
3. В дополнение к статье „Практический совет” // Волынские епархиальные ведомости. – 1908. – № 44. – С. 758.
4. Ельгольт Б.Б. Кременець. Іст.-краєзн. нарис. – Львів., 1969. – 34 с.
5. Єршова Л.М. Жіноча освіта на Волині: Монографія. – Житомир: „Полісся”, 2006. – 488 с.
6. Журнали Волынского Епархиального Съезда духовного ведомства 1908 г. // Волынские епархиальные ведомости. – 1908. – № 30. – С. 473.
7. Коляденко С.М. Кременецький ліцей у системі освіти на Волині у XIX – першій половині XX століття: Монографія. – Житомир, ЖДПУ, 2002. – 124 с.
8. Сандецька І. Кременецький ліцей і його історичне значення // Волення з Волині. – березень-квітень 2006 р. – 48 с.

9. Лопухівська А.В. З історії розвитку гімназій і ліцеїв в Україні: Посібник для вчителя. – К.: ІСДО, 1994. – 100 с.
 10. Rolle M. Ateny Wolynskie. – Lwow. – 1898. – S. 224.
 11. Сейко Н.А. Добродійність у сфері освіти України (XIX – поч. XX ст.). Київський учбовий округ: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2006. – 448 с.
 12. Сейко Н. Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у XIX – п. пол. XX ст. – Житомир, 2002. – С. 46
- Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1984. – 1600 с., ил.